

J a n H e l l e r

KNĚŽSTVÍ A ZÁSTUPNOST

Teoreticky se sice v evangelických církvích zná a uznává učení o Kristově trojím úřadu (prorok, král a kněz), dobře zakotvené v bibli, i věroučný článek reformace o všeobecném kněžství. Přesto však se o kněžství, a to i o Kristově kněžství, mluví jen málo a nerado. Má to své důvody, jak historické (zápas s katolictvím a nechuť k jeho ražbám), tak aktuální (některým kruhům v evangelických církvích se dnes zdá Kristův prorocký a královský úřad v nynější situaci závažnější).

A přece bez lásky, měřené a projevované obětí, tedy bez podílu na Kristově kněžství (Zj 1,6) nejsme skuteční křesťané a stojíme mimo Novou smlouvu. Ovšem otázka Kristova i našeho kněžství si žádá hlubšího zamyšlení a obsáhlejšího rozboru.

A. KNĚŽSTVÍ V RELIGIONISTICKÉM ASPEKTU

V protestantské teologii bývá zvykem vycházet při rozboru různých teologických otázek především z biblického materiálu. To je dobrá metoda. Ale bible sama, především Starý zákon, už je reakcí na náboženskou situaci starého Předního orientu, je, jak říkal profesor Daněk, "protipozicí náboženských jevů svého okolí". Proto nám její výpovědi budou zřetelnější, jestliže je zasadíme do kulturně historického kontextu a srovnáme s tím, s čím polemizují.

I. Původ a vývoj kněžství ve starém Orientu

Soudobí religionisté vypovídají celkem shodně, že původ kněžství je nutno hledat v představě tabuizovaného kmenového náčelníka. Takový člověk je celý proniklý nadpřirozenou silou (mana, manitu, orenda, wakanda atd.), a tím je prostředníkem k nadpřirozenému světu. V Orientě je tato sakralizace vládce (krále) obecná. Můžeme ji doložit ze všech kulturních okruhů, kde máme dostatek zpráv. Uveďme si několik příkladů: V Egyptě je farao knězem kat' exochén, všichni ostatní kněží jej vlastně jen zastupují. Farao svou osobou je styčný bod mezi božským a lidským světem, garant kosmického řádu, ten, jímž jednají bohové. V Mezopotámii je král především zplnomocněncem a místodržitelem bohů, konkrétně říšského boha, kterého zastupuje a jehož vůli svou vládou prosazuje. To vše zpracoval už ve dvacátých letech prof. Daněk ve své známé studii "Stát a náboženství". Sakralitu vladařů však máme doloženu i ve staré Sýrii, Persii, Číně, Japonsku, Mexiku i Peru; vlastně všude, kde se prosadil hierarchicky strukturovaný stát. Vladař je všude jeho sakrálním ideologickým svorníkem, ba ztělesněním. Ještě Ludvík XIV. říká "Stát jsem já".

Jestliže tabuizovaný náčelník představuje nejstarší vrstvu, pak v další vývojové etapě se ukazuje, že vládce, omezený množstvím zákazů (tabu, observancí), je tím zároveň omezen ve své politické činnosti, která přestává být zcela totožná s jeho činností rituální. Proto se kněžský úřad z vladařského vyděluje. Buď tak, že vladaře zastupují kněží, i když jeho sakralita principiálně trvá (Egypt), nebo je při radikálnějším řešení sakrální král odstraněn vůbec (starověké republiky, zvláště řecké, a Řím) a zbývá jen titulární, na kult omezený "rex sacrorum" = pontifex maximus. Římský vývoj tu poskytuje názorný příklad. Teprve resakralizace vládce za principátu vede k opětovnému spojení rozpojených funkcí: V r. 12 n.l. byla spojena funkce pontifika s císařskou. Samozřejmě je doloženo i mnoho přechodných stupňů, např. v Athénách, kde titul basileus = "král" zůstává vyhrazen druhému z archontů, jehož úkolem je dozor nad bohoslužbami.

V další etapě nastává profesionalizace kněžstva. Kněz je ten, kdo umí zacházet s nadpřirozenou silou, tedy s bohy, tak, že to ani jej ani lidi kolem neohrožuje, nýbrž naopak, že to jemu i jim prospívá. Proto se stává především o d b o r n í k e m v kultu, a to ve všech jeho oblastech, ať je to věštění, tedy vhléd do vůle bohů a její vyřizování (mantika, divinace, orákula), nebo zařikávání, tedy exorcismy, proklínání a žehnání a vůbec přidělování božské moci na příslušná místa i osoby, a konečně je obětníkem, to jest obstarává boha, krmí jej a ošetřuje a s dodáváním pokrmů či obětí svého boha zároveň jakoby "nabíjí" životní silou, i zase pomocí magických rituů "spouští" jeho činnost. K tomu, aby se knězova síla a svatost nerozplynula, zachovává řadu příkazů, observancí: nedotýká se "nečistých věcí", schraňuje svou mohoucnost (odtud někde celibát, někdy jen přechodná zdrženlivost), jí jen vybrané pokrmy, nesmí vstoupit na některá místa, která by jeho "svatost" narušila atd.

Čím více se přitom vyděluje z třídy "laiků", tím rostou i znaky kněžství: často se vyžaduje, aby kněz byl z kněžského rodu a aby měl zvláštní kněžské vzdělání, které získává nejen praxí, nýbrž v rozvinutějších kulturních podmínkách ve zvláštních školách. Tam je různě poučován, zasvěcován a seznamován i s tím, co se "laici" nesmějí dovědět. Často se pak kněží vyznačují zvláštním oděvem nebo vzhledem (v Egyptě si kněží holí hlavy, viz kněžská tonzura) a různými tituly.

II. Kulturní role kněží

Je možno doložit, že prakticky celá starověká kultura roste, obrazně řečeno, jakoby ven z chrámu. Ukažme si to na příkladech:

1. Kněží pěstují a předávají báje, tím vzniká první literatura.
2. Z mytických spekulací vzniká první metafyzika a později rozkladem mýtu i první filozofie, a to nepochybně už ve starém Egyptě a Mezopotámii (srovněj mudrosloví a zvláště spekulace o egyptské Maat = pravdě a o mezopotamském Me = řádu).
3. Rozhodování o čistém a nečistém a tedy vlastně o dobrém a zlém tvoří základy práva i etiky.
4. Exorcismy, zařikávání i některé léčebné praktiky jsou počát-

kem medicíny. Praxe balzamování přináší první anatomické znalosti.

5. Zkoumání osudu, zapsaného v pohybu celé přírody, zrcadlíci božský řád (me), ale zvláště v pohybu nebeských těles, rodí astrologii a z ní opět astronomii.

6. S tím souvisí stanovení doby svátků a slavností a pak i kalendáře a posléze vůbec měření času.

7. Ze záznamů věštek a jejich splnění rostou první anály, z kněžských zápisů v chrámových archívech první kroniky. Tak se rodí dějepiscectví.

8. Z ritů, jmenovitě zpěvu a tance, vzniká hudební a dramatické umění.

9. Kněžské školy při chrámech jsou konečně místem, kde má své počátky pedagogika a školství vůbec.

Tak lze souhrnem říci, že kněží měli klíčovou úlohu při vzniku celé kultury a velký význam pro její rozvoj.

III. Politická role kněží

Tím, že se ve starém Orientě kněžství stalo většinou přístupné jen členům kněžských rodů, vznikla uzavřená kněžská třída, žárlivě hájící a střežící své nadřazené postavení. Výsadní zacházení s božskými silami jí dává klíčové postavení ve společnosti, kulturní převahu, organizovanost i vzájemná solidarita jí přímo předurčuje k tomu, aby alespoň v některých oblohách ovládala i dosazovala krále, a tak byla nejmocnější skupinou společnosti. Příklady kněžské společenské převahy jsou např. chrámové "podniky" v sumerské době v Mezopotámii, role Mardukových kněží v Babylóně a Amonových kněží v Egyptě, ale i některé pozoruhodné období ve středověkém papežství.

Není divu, že se proti vladařským nárokům kněžstva někteří starověcí králové bránili. Echnatonova reforma v Egyptě vyrostla ze snahy zastavit mocenské aspirace Amonových kněží ve Vesetu a obnovit vladařskou vrchovanost faraónů, a to ve jménu ideologické koncepce, odvozené z onské tradice. Podobně Nabonid, poslední král novobabylónský, unikl do oázy Temna před úklady Mardukových kněží v Babylóně a jeho snaha o repristinaci lunárního kultu je také, podobně jako u Echnatona, ideologickým podbudováním jeho protimardukovské, ale vlastně protikněžské

koncepce. Z dějin víme, že oba pokusy ztroskotaly. Naopak v Egyptě vzniká za XXI. dynastie jakýsi kněžský stát a uspišuje tragický, neslavný konec slavného období egyptských dějin.

Všechna tyto pokusy čelit kněžské vládě nebyly dost radikální. Proto se v hlavních světových náboženstvích objevuje snaha zrušit kněžskou třídu jako takovou. Na tom nic nemění fakt, že později i v rámci těchto systémů znovu vznikla. Buddha ruší kasty a tím i kněžská privilegia bráhmánů a má jen "přísné stoupence" svého učení, totiž mnichy a mnišky, kteří však nejsou nic víc než jeho radikální následovníci a šířitelé jeho učení, nikdy však manipulátoři božských sil či obětníci. Stejně islám zná jen imána jako vedoucího duchovního společenství, muaddina - vyvolavače k modlitbě, a uláma, znalce zákona. Kněží v islámu nejsou. Také Izrael byl z počátku bez kněží, ba vznikl v sociologickém aspektu úspěšnou revolucí vykořisťovaných nomádů proti kenaanským městským státům, které ospravedlňovaly svůj postoj sakralizací stávajících vztahů ve jménu městských bohů a tím i jejich služebníků - kněží (viz J. Heller, Com Viat 1972, 211n). Také křesťanství, jak ještě uvidíme, nezná v prvotní době žádnou kněžskou třídu a hlásá to, co později shrnula reformace do článku o "všeobecném kněžství" věřících.

IV. Souhrn části A.

Jestliže se pokusíme z předloženého stručného rozboru vytržít to podstatné, ukazuje se, že je to specifický vztah kněze k božské, nadpřirozené sféře, který zakládá jeho výjimečnost. Tento vztah pak záleží především v tom, že kněz je manipulátor božských sil, režisér kontaktu s bohy, který jednak umožňuje lidem styk s božskou sférou, jednak bohům styk s lidskou sférou. Dvousměrnost tohoto kontaktu je důležitá, ještě se k ní vrátíme. Zároveň je však důležité, že kněz je ve všech zkoumaných náboženských okruzích, tedy především ve starém Orientu, ale vlastně ve všech přirozeně, spontánně vyrostlých náboženských okruzích, prostředníkem, který sám prostředkuje, který je subjektem této činnosti, který to má - prostě řečeno - v rukou. To znamená: převážná část jeho čin-

nosti nebo snad lépe: poslední základ jeho činnosti je magie, lidské úsilí o ovládnání božských sil. Toto je poznatek, který staví kněžství ve starém Orientě na společnou základnu a zároveň do protikladu s takovým pojetím kněžství, s jakým se setkáváme v bibli.

B. KNĚŽSTVÍ VE STARÉM ZÁKONĚ

I. V historickém aspektu

1. V nomádské době, tedy před usazením v zemi či nedlouho po usazení, kdy ještě přežívají rysy nomádského způsobu života, byl "knězem" a tedy i obětníkem otec, který konal sám oběti (Gn 46,1 31,54) i věštby (Gn 12,7). Oslovení kněze "Otče" má asi kořeny v této době či struktuře (sr. Sd 17,10). Až do královské doby obětuje kdokoli (Sd 6,25n 13,16nn 1S 1,3n 1 Kr 18,30nn), tedy i král (2S 6,12n 24,25 1Kr 3,4.15 8 9,25 atd); král také dosazuje kněze bez ohledu na rod (Sd 17,5 1S 7,1 2S 8,18 20,26).

2. V královské době, kdy už stojí Šalomounův chrám a sílí centralizující tendence, získává rozhodující vliv a pozici kněžstvo v Jeruzalémě, a to nejprve Sádokovci. Poněvadž není udán jejich rod, domnívají se někteří vykladači, že byli kenaanského původu, snad dokonce potomci předizraelského jeruzalémského kněžstva, kteří se připojili k Hospodinu (2S 8,17). Ani původ Abjatarovců z Nobe není bez nejasností (1S 21,1-6 22,19-23). Nobe totiž není v seznamech levitských měst v Józ 21. Tendence směřující k výlučnosti Jeruzaléma vrcholí Joziášovou reformou r.622. Podle ní musejí být kněží z kmene Léví. Jenže samo jméno Léví bylo asi původně sotva jménem kmene. Máme důvody domnívat se, že v nejstarší době označovalo osobu zasvěcenou chrámové službě (tak Bič, Palestina II 123 podle Albrighta). Z několika možných etymologií, které tu přicházejí v úvahu, je nejpravděpodobnější, že jde o odvozeninu kořene l-v-h = vinout se, přivinit se, s významem "přivinuvsí se" (k Hospodinu - sr. Iz 56,3.6 Jr 50,5 aj.), tedy spojenci, přípojnici.

Vytvoření kněžských tříd, které knihy Paralipomenon samozřejmě antedatují, je spolehlivě doloženo až v poexilní době,

stejně jako privilegium Aronovců, jejichž rodu se dostává výhradního práva (sr. Nu 3 Ex 6 1Pa 5,27nn Nu 16,17).

3. Úkoly izraelských kněží se v historickém pohledu příliš neliší od kněžských úkolů jinde. Vpodstatě jde o obstarávání provozu svatyně (1S 2). Jeho důležitou součástí je rozhodování o tom, co je vhodné a co nevhodné k oběti, tedy oddělování čistého a nečistého, dobrého a zlého, a s tím související sakrální směrnice a pokyny (původní náplň výrazu tóra je takovýto konkrétní, jednotlivý kněžský pokyn). Kněžskou činností je dále žehnutí a zlořečení a vůbec všechny liturgické akce, modlitby, chvály i nářky, a konečně oběti, zvláště pak oběť smíření. S postupným rozdělením a ustálením úkolů souvisejí kněžské třídy: Lévitě přísluňují a vypomáhají nebo obstarávají liturgický rámec, např. zpěv. Kněží oběťují a žehnají, velekněz pak má jako svůj zvláštní úkon vyhrazenou oběť smíření. Funkce velekněze s vyhraněnými právy a povinnostmi je spolehlivě doložena také až v poexilní době. Ve třetím a pak ve druhém století má velekněz stále významnější úlohu, až se konečně po zdařilém povstání Makabejských spojuje velekněžská funkce s vladařskou.

Souhrnem vzato, lze úkoly a úkony izraelského kněžstva shrnout do dvou hlavních bodů: vůči Bohu jde především o smířující oběť (k-p-r, viz jom kippur a rituál tohoto dne), vůči lidem pak je to především sdělování boží vůle (sloveso jarah = ukazovat, a z něho tóra = ukázání správné cesty, správného postupu, kněžská směrnice), a to jako odpověď na dotaz, tedy orákulum svého druhu, které zároveň ve svých důsledcích formuje i etickou rovinu života. Mohli bychom říci, že úkolem kněží je - vzato fenomenologicky - zachovávání a obnovování harmonie mezi Bohem a lidem. Významné je však, že izraelské kněží se přece jen v něčem liší od kněží svých sousedů: pokud lze i u nich mluvit o jakési zvláštní sakralitě, není tato sakralita mechanizována, nýbrž je vázána na živou boží poslušnost, a tím jsou stále znovu likvidovány všechny magizující tendence izraelského kněžství. Kněží tedy nejsou manipulátory božských sil ve vlastní režii, nýbrž jsou prostředníky mezi Bohem a lidem jen v tom smyslu, že v nich, v jejich činnosti, přichází k slovu buď Bůh

sám, oslovující svůj lid, anebo zase lid sám, obračející se na Boha. Tak je v popředí jejich konání z á s t u p n o s t jako nejvlasnější těžiště jejich funkce. To říkají ostatně souhlasně i teologicky tak protikladní zástupci starozákonní teologie jako Fohrer a von Rad. Fohrer (Geschichte der isr. Religion, Berlin 1969, 210) říká doslova: "In seinen verschiedenen Aufgaben vertrat der Priester einerseits Jahwe vor den Menschen (Orakel, Ordal, Weisung, Segen, Fluch), andererseits den Menschen vor Jahwe (Opfer). So wirkte er in seinem Amt als M i t t l e r. - A G. von Rad říká (Theol. des AT, 1960, II, 417): "Schliesslich war ja auch der ganze Priesterdienst ein stellvertretender Mittlerdienst".

II. V teologickém aspektu

1. Sociologická připomínka: oběť a pokrm

Někteří lidé, přesvědčení o méněcennosti Starého zákona, mluví o izraelských kněžích a obětech pohrdavě. Jaký prý je to bůh, když si libuje v pachu krve a spálených vnitřností! Kdo však něco takového tvrdí, nemá zřejmě ponětí o společenském, sociálním až sociologickém pozadí tehdejšího života. Staří Izraelci byli pastevci, kteří se živili převážně masem ze svých stád, tedy skopovým. Starověký Orient pak neznal profánní zabíjení. Vždycky se zabíjelo "někomu", nějakému bohu, jemuž se odevzdávala částka, třeba i malá, ze zabitého zvířete jako oběť. Obětování celého zvířete jeho spálením (celopal) bylo výjimkou. Proto bylo možno uchránit Izraelce před modloslužbou jen tak, že se každé zabíjení pojalo jako oběť Hospodinu. To se naznačovalo vylitím krve zvířete. Krev nesměla být požívána, a proto byla takto odevzdávána Hospodinu nazpět. Maso obětovaných zvířat je pak prakticky jediným pramenem obživy Lévitů a kněží. Takže - vyjádřeno zkratkou - se v Izraeli vlastně obětuje kvůli lidem a nikoli kvůli Bohu. Cílem oběti není nakrmit hladového Hospodina a dodat mu životní sílu ani cvičit se v bezúčelném zabíjení a nelidské krutosti.

2. Oběť a krev

Smysl a cíl obětí v Izraeli nám vyvstane zřetelněji před očima, zamyslíme-li se nad starozákonní symbolikou krve i nad příkazy, jak se s ní má zacházet. Znamé pravidlo,

že v krvi je život, běžné v celém Orientu, vyrostlo ze zkušenosti, že vyteče-li krev, mizí i život. Proto není divu, že se u sousedů Izraele mnozí - v mýtu i v ritu - pokoušeli získat, obnovit či rozhojnit život požíváním krve nebo koupelí v krvi (v biblickém podání Ezau, v ugaritských bájích se v krvi koupe bohyně vášně a plodnosti Anat atd. Dokladů je mnoho). Nadto pak žít z cizí krve je starodávný a názorný obraz života na cizí účet, vykořisťovatelské existence, upírství. To vše bible samozřejmě odmítá. V jejím pohledu je život vzácný boží dar a my nejsme jeho posledními pány, nýbrž jsme jen boží místodržitelé nad stvořením (Gn 1,28), kteří ze svého správcování vydají účet. My sami jsme žádnému tvoru život nedali. Proto jsme jen pastýři, opatrovníci a pěstitelé toho, co nám tu Bůh svěřil do správy. A to vyjadřuje obraz krve, vylévané na oltář či na zemi, tedy krve určené k oběti. Je to výraz toho, že člověk Bohu za život děkuje a že mu podstatu života, nad níž sám není posledním pánem, s krví vrací. To je důležité: obětí vracíme Bohu, co je jeho a co nám bylo svěřeno. 1 Pa 29,14: Od tebe, Bože, jest zajisté všechno, a i to z ruky tvé dali jsme tobě.

Požívání krve a čarování s krví tedy znamená, že člověk přestupuje svou kompetenci a činí se Bohem, je to způsob, jak se zmocnit podstaty života a ujistit sama sebe, že jsme jeho posledními pány. A totéž děláme, jestliže ničíme život bez účelu, svévolně a marně. Dalo by se to říci obrazně tak: ani dnes nesmíme víc než jen "obětovat". To jest: my smíme zabíjet, tedy brát život zase jen ve jménu života, pro zachování života, jen ve službě pastýřů stvoření, tedy opatrovníků a pěstitelů života darovaného Bohem. A tak ovšem smíme a máme sami sebe i všechny ostatní stále znovu ujišťovat, že i nám sám Bůh dává život skrze život obětovaných a že tedy na každý den žijeme z moci oběti, jako žili Izraelští kdysi z masa svých zabíjených a obětovaných ovcí a koz.

Moc oběti prostupuje celým světem a dává mu život. Už i rostliny jaksi spotřebovávají neživé přírodniny; každý živočišný život pak je možný jen proto, že živočich požívá buď rostliny nebo jiné živočichy, že tedy žije z jejich života, že jejich "obět" tvoří a nese jeho vlastní život. O lidském životě

to pak platí ve zvýšené míře. A to už i na biologické rovině. Nejde jen o naši potravu. Celá naše technická civilizace je možná jen za cenu nesmírného množství smrtí či chcete-li "obětovaných existencí" rostlinných i živočišných, a to nejen současných, nýbrž i dávnověkých, z nichž máme např. uhlí a ropu, které jsou stále ještě našimi hlavními energetickými zdroji. Tak i výroba energie znamená vlastně spotřebování života, byť dávno minulého. A proto nejen za každým kouskem papíru (z dřeva) či kůže, nýbrž i za chemikálií a kosmetickým přípravkem (ropa), ba i za cihlou, vypálenou uhlím, je skryt život, dávno ukončený, ale dosud sloužící, nevědomky odevzdaný ve prospěch jiného života ve vzdálené budoucnosti.

Význam oběti se stupňuje na etické rovině. Každá matka se musí zapírat a obětovat, aby vychovala své dítě. Bez alespoň jakési ochoty posloužit a tedy bez trochy obětavosti se rozpadá rodina a vposledku společnost vůbec. Lze říci, že růst života a radostné soužití lidí umožňuje jen obětavost obětavých, ať velká či malá, ať vědomá či nevědomá.

Dalo by se to shrnout dokonce do jakéhosi pravidla: kdykoli beru, ba už když přicházím s nárokem, život ničím nebo alespoň spotřebovávám, oslabuji a podvazuji. Kdykoli dávám, život posiluji a rozmnožuji. Samozřejmě je mezi tím obojím dialektický vztah: nemohu dát, jestliže jsem nechal, a to od kohokoli, od rodičů a učitelů, druhů a přátel, ale i od zvířat a rostlin. To podstatné pak je, že smím brát jen tehdy a jen pokud, pokud je to k tomu, abych zase dával.

Tato bohatá a dalekosáhlá symbolika je skryta ve starozákonních obětech a v příkazech o zacházení s krví. Příkázání vracet krev obětně Bohu je stále obnovovanou připomínkou, že život bereme jen proto, že jsme jej dříve sami dostali a že jej smíme brát jen proto, abychom pak zase sami život dávali a rozhojňovali. Kdežto kdo jen bere a nedává, kdo neslouží a vykořisťuje, kdo přichází jen s nárokem a nikdy v sebeodevzdání, život vposledku hubí a slouží smrti, záhubě, či chcete-li to vyjádřit obrazně: peklu.

3. Oběť a kněžství

Zmínili jsme se již, že sousedé starověkého Izraele

se na oběť dívali jinak. Podle jejich pojetí byla oběť především k tomu, aby se jí nakrmilo božstvo. V tomto přístupu, doloženém jak ze staré Mezopotámie, tak ze starého Egypta, je božstvo vlastně jakýsi akumulátor, který se metodou oběti nabíjí tak, že se do něho vkládá životní síla obětovaných bytostí. Tuto životní sílu pak může při správné kněžské manipulaci zase božstvo vydat ku prospěchu svých ctitelů.

Aby vše proběhlo bez rušivých událostí, bez nebezpečí nežádoucího výboje této síly, je tu kněz - obětník, vlastně odborný manipulátor s touto silou, který ví, jak na to. Proto řada předpisů a observancí, proto různá tabu a rity. Mohli bychom si podrobně ukazovat, jak řada jich mohla vzniknout a patrně také vznikla ze zkušenosti, když se nečekaná a nežádoucí událost v myticko-magickém myšlení spojila s poruchou v ritu.

Důležitý je však základ či pozadí tohoto pojetí. Je to mechanické a tedy předmětné pojetí vnitřní struktury jsoucna, která je proto magicky ovladatelná i ve své nadpozemské složce. I když se vlivem antropomorfizních představ nebe i země a třeba i podsvětí jen hemží bohy, má obětník - kněz tyto bohy pomocí magicky pojaté oběti jaksi "v hrsti", více či méně, a tak jsou vůči němu vposledku v roli objektů. Takové zpředmětnění, depersonalizované pojetí celého jsoucna vedlo ve zmíněných kulturních a náboženských okruzích a v jistém smyslu vede vždy i k depersonalizaci člověka. Osobnost z nás dělá ten, kdo nám říká "Ty", komu jsme partnerem (Buber, Gollwitzer).

V Izraeli tomu bylo jinak. Samozřejmě ne vždy a v praxi. Starý Izrael, tedy boží lid Staré smlouvy, církev Starého zákona, znovu a znovu podléhal tomu, co bychom mohli nazvat jedním slovem zpoňání, tedy nepřístojnému přebírání náboženského pojetí a přístupu svých sousedů. Ale zvěst Starého zákona je jasná. Celý Starý zákon je výrazně protimagický, magii - tedy lidskou snahu o manipulaci božských sil - odmítá a v textech, převzatých odjinud, stále důsledněji překonává. Ve svém celku pak obsahuje řadu jakýchsi "pojistik" proti magickému pojetí oběti. Připomeňme si některé:

Malé dějinné krédo z Dt 26 interpretuje původně sice oběť prvotín, ale ve svých důsledcích každou oběť jako projev vděčnosti

ti za vysvobození z Egypta.

Chronistická teologie (tedy teologická koncepce knih Paralipomenon, Ezdráš a Nehemiáš), soustředěná do značné míry na bohoslužebné počinání člověka, je schopna říci slovy Davidovy modlitby (1Pa 29,14): Od tebe (Bože) jest zajisté všecko, a i to z ruky tvé dali jsme tobě. - Obětí tedy člověk jen vrací Bohu, co je boží. O této závažné myšlence Starého zákona jsme mluvili už v odstavci o krvi.

A konečně uveďme Izaiášovu důraznou připomínku (40,16): Ani Libán nepostačil by k zapálení ohně a živočichové jeho k zápalné oběti! - To jinými slovy znamená: Hospodina nenakrmíte a neuctíte ničím, co je v lidských silách. Oběť je něco, co Bůh pro sebe nepotřebuje, ale co je tu ustanoveno kvůli lidem.

A tím se dostáváme k výraznému rysu starozákonního kněžství: kněží jsou tu vlastně kvůli lidem, pro lidi, kterým prostředkují boží vůli a boží péči. Jak už jsme si připomněli, nejsou manipulátory božských sil, nýbrž prostředníky mezi lidmi a Bohem v tom smyslu, že zastupují Boha u lidu a lid u Boha. Tak v popředí jejich úkolu a v těžišti jejich konání stojí jejich zástupná funkce. Na několika vrcholných místech Starého zákona, nejzřetelněji v Iz 53, se tato kněžská zástupnost při obětech mění v zástupnost nové roviny: nikoli obětované zvíře, nýbrž obětavý boží služebník se staví na místo oběti. A zde přesahuje Starý zákon do Nového.

C. KNĚŽSTVÍ V NOVÉM ZÁKONĚ

Novozákonní pojetí kněžství a oběti je nesrozumitelné bez Starého zákona. Nový zákon ukazuje zřetelně k jedinému a jedinečnému Knězi - Kristu a k jediné a jedinečné oběti, totiž k té, kterou přinesl na kříži a vlastně přinášel už celou svou obětí a obětavou existencí na tomto světě. Tyto věci jsou každému čtenáři bible tak známé, že je není třeba dále rozvádět.

Důležité však je, že Kristovou obětí - zásadně vzato - všecky oběti v rituálním smyslu končí. Jsou-li Kristovi učedníci a následovníci vyzýváni v Novém zákoně k obětem (např. Ř 12,1) nebo jsou-li nazýváni kněží (např. 1P 2,9), jde vždy o to, aby v nich jako v Kristových duchovních údech, jako v částech jeho duchovního těla - církve, Kristova oběť znovu přicházela

k slovu a prokazovala svou moc. Nejde tedy o její opakování (tomu odporuje zřetelné "jednou" - efapax - Žd 7,27 9,12 10,10 sr. též hapax Ž 9,7.26.27 10,2 1P 3,18) ani svémocné napodobování z vlastního, lidského rozhodnutí.

V pohledu Nového zákona je okamžik Kristovy oběti středem a těžištěm dějin, všeho dění od počátku stvoření a tato oběť má kosmický význam. Jinak řečeno, je to právě moc Kristovy oběti, která skrytě prostupuje všecko dění celého stvoření a dává mu život. O této podivuhodné, skryté moci oběti jsme hovořili už v předchozím odstavci. Křesťanská víra pak ve světle svědectví Nového zákona rozeznává, že oběť, která dává život světu a skrytě nese všecko stvoření, je oběť Kristova.

Hledíme-li na kosmický dosah Kristovy oběti, můžeme jej shrnout do teze: Tajemství života je skryto v moci oběti. To se týká jak časného tak věčného života. Oběť, ovšem pravá oběť, a to je vposledku Kristova oběť, má moc život rozhojňovat. Bez oběti není život, přesně vzato: nový život, obnova života. A nejvlastnějším tajemstvím života je, že roste ze smrti, ale ne z jakékoli smrti, nýbrž ze smrti, která je obětí.

Když jsme dodali: z prvé oběti, tj. z Kristovy oběti, nechtěli jsme jen opakovat dogmatickou poučku tradičního křesťanského pravověří. Jde o víc, totiž o to, že jsou i nepravé a falešné, zbytečné a marné, tj. svévolné a modlářské oběti. Jsou to takové oběti, jejichž základem není sebezřeknutí, tedy přístup a postoj Kristův, nýbrž nárok a snaha něco si obětí vymoci. Uveďme si příklad: někdo chce svou předváděnou obětí a obětavostí druhého nějak spoutat, zavázat si jej, ovládnout jej, zahanbit jej, přimět jej, aby přistoupil na jeho program. To už je vlastně návrat k pohanskému magickému pojetí oběti "dávám, abys dal" (do ut des). Takové oběti, deformované a znehodnocené magickým přístupem a požadavkem obětníka, jsou vposledku oběti cizím bohům. Kdekoli je tedy oběť něčím jiným než bezvýhradným a bezpodmínečným sebeodevzdáním Bohu a kdekoli má jiný účel, tam vlastně - obrazně řečeno - nevracíme Bohu, co mu patří, totiž podstatu života, symbolizovanou krví, nýbrž se jí sami chceme zmocnit. Tím Boha sesazujeme z trůnu, Krista obcházíme a propadáme pokušení "Budete jako

bohové". Kdežto následovat Krista znamená vstupovat do jeho oběti a obětavosti a odevzdávat sebe sama Bohu v jeho síle, v moci Ducha svatého, tak jako on.

D. OBĚŤ A ZÁSTUPNOST

I. Poslání zástupnosti

Vraťme se ještě ke Starému zákonu a k jeho obětnímu řádu. Jestliže si roztřídíme různé oběti, o nichž mluví, zjistíme dosti rychle, že těžištěm či vrcholem všech je oběť smíření, přinášena veleknězem ve svatyni svatých v den smíření (jom kippur). Tato oběť obnovuje porušený vztah mezi Hospodinem a jeho lidem a tím i vzájemné obecenství, založené na smlouvě. Jádrem oběti smíření je ovšem zástupnost. Obětující velekněz nese před Hospodina zástupně provinění jiných. Nejzřetelnější starozákonní příklad zástupnosti je asi Lv 16, v Novém zákoně pak je zástupnost Kristovy oběti základním prvkem kérygmatu.

Zástupnost ovšem názorně osvětlují i mnohá jiná místa. Třeba velikonoční beránek, jehož krví byly pomazány veřeje, zastupoval prvorozené, kteří by byli jinak zahynuli. Nebo nařízení o útočištných městech (Joz 20 Nu 35,10-25) ukazuje, že smrt velekněze nahrazovala smrt provinilce. Zvláště důležitá je ovšem postava trpícího Služebníka - Ebeda v Iz 53, o níž jsme se už zmínili a který svým utrpením zastupuje celý boží lid.

Na této postavě trpícího Služebníka si lze dobře ukázat, že zástupnost v biblickém pojetí je dvojsměrná: trpící Služebník zastupuje lid u Boha a Boha u lidu. To byla původní funkce Izraele, kněžského království (Ex 19,6) či královského kněžstva (1P 2,9) zastupovat u Boha celé lidstvo a naopak zastupovat před lidstvem Boha zde na zemi, to jest zjevovat vším svým počínáním jeho vůli, ukazovat způsobem svého života i doprovodem, vysvětlujícím slovem boží řády, a tak tu být svědkem a vyslancem svého Pána. Izrael se ovšem této funkci zpronevěřil a nesplnil ji. Trpící Služebník se jí znovu ujímá a s ním vlastně celé společenství božích služebníků, obnovený a pravý boží lid. Zastupuje jednak celý svět před Bohem, je jakoby jeho de-

legátem, pověřencem všech a ve jménu všech vyjadřuje jejich prosby, prosí za ně v přímluvné modlitbě a nese za ně i odpovědnost, tj. vlastně vinu. Proto je i za ostatní trestán a dává se za ně trestat, protože mu byli svěřeni k duchovní, pastýřské péči, a tak vina za jejich zpronevěru a hříchy padá na pastýře. Ale zároveň v druhém směru tento Služebník zastupuje Boha u svého svěřeného stáda. Přijal své místo při stádu jako úděl od Boha a proto, pokud je dobrý pastýř a nikoli zbabělý nájemník, ztělesňuje před očima lidu boží nároky a právě proto před božím trestem neutíká.

Takové pojetí zástupnosti navazuje na biblickou výpověď o stvoření člověka k božímu obrazu. Ze starého Orientu dnes víme, že slůvko "obraz", hebrejsky selem, akkadsky salmu (viz Gn 1,26) označovalo především sochu boha či krále, která zpřítomňovala zobrazeného v oblasti podrobené jeho moci. Proto bozi mohli působit jen tam, kde stál jejich chrám a v něm byla jejich socha, která je tam působivě zpřítomňovala, a proto si králové v dobytých územích či na hranicích svých říší stavěli takové sochy, popřípadě stěly s reliéfem, aby tam všude byli přítomni svou mocí.

Biblická výpověď o člověku stvořenému k božímu obrazu je radikální odmítnutí každého zpodobňování Boha sochou či jiným předmětem, tedy každého zpědměťňování, jak ostatně říká i Desatero. Ale zároveň je neslýchanou, ohromující demokratizací: namísto krále je to člověk vůbec, namísto výjimečného sakrálního funkcionáře v rámci ritu je to každý člověk ve svém denním jednání a ve všech svých životních situacích, jenž nese výsostný úkol zpodobňovat a ztělesňovat boží vůli.

Jenže člověk vůbec, biblický Adam, lidstvo jako celek, tento úkol nerealizovalo, pomínulo jej a vydalo se jinudy. Proto bylo třeba, aby tento úkol zpodobňovat a zastupovat Boha někdo převzal. To byl vyvolený lid a v něm zase někteří jeho zástupci a v čase Nové smlouvy pak Kristus. Ale tím už se dostáváme k další otázce:

II. Posloupnost zástupnosti

Biblické podání samo líčí vznik kněžství v Izraeli tak, že kněžská funkce původně příslušela prvorozeným, ostatně ve

shodě s obecnými zvyklostmi ve starém Orientě. O tom jsme se už zmínili. Pobití prvorozených v Egyptě, zákonná odplata za pobíjení izraelských novorozenců, bylo zároveň zahubením těch, kdo byli určeni - samozřejmě v očích biblického podání a nikoli ve shodě s historickou situací tehdejšího Egypta - k službě bohům. Proto také tímto zásahem učinil Hospodin soud nad všemi egyptskými bohy (Ex 12,12), kteří potom Egyptanům nefungovali. Pobití prvorozených v Egyptě je podle Ex 13,3.13 aitiologií kněžské zasvěcenosti Hospodinu i v případě prvorozených Izraelců. Tyto prvorozené pak nahrazují či zastupují Lévitě (Nu 3, 11-13.40-51, sr. též Nu 8, 9-18 Dt 18,1-7). Lévitě jsou sice kněžské pokolení, ale všichni kněžskou službu nekonají. V tom je zastupují kněží z Aronova rodu. Zde jsou doklady Mojžíšova zákona méně zřetelné, protože se v tomto bodě kříží dějinný vývoj, zmíněný na počátku odstavce, s koncepcí tóry. Historicky se tedy izraelští kněží nevydělili z Lévitů jako pokolení a na mnoha místech ještě ve Starém zákoně prosvítá starší vrstva, která znala nelévitské kněze (např. rodokmen Elkány v 1S 1,1 v upravené masoře a zřejmě starší Septuagintě). Ale přesto je základní intence Zákona zřetelná: kněží jsou elita Lévitů (Ex 29,9 40,15 atd.).

Ale ani tím zastupování nekončí. Ze všech kněží je vybrán a všem kněžím představen velekněz, který zase při těch nejvýznamnějších a nejposvátnějších úkonech zastupuje kněží, skrze ně Lévitů a skrze Lévitů pak i celý Izrael. Zmínili jsme se již o jeho výrazně zástupné funkci v den smíření i o zástupném významu jeho smrti v poznámce o útočištných městech.

Jádro starozákonní posloupnosti je tedy zřetelné: Izrael - prvorození - Lévitě - kněží - velekněz. Tuto posloupnost je však nutno vložit ještě do širší souvislosti a předsumout i připojit další články.

Začněme s tím, co je třeba připojit. Je to zvěst Nového zákona o Veleknězi - Kristu, jak ji předkládá zvláště epištola k Židům. Tam se vypráví, že i velekněží bylo mnoho, ovšem v časové posloupnosti, až přišel jeden jediný - Kristus, a ten jednou provždy (efapax) přinesl pravou a provždy platnou oběť smíření (Ž 7,1-3 9,26 10,12 sr. Nu 16,15-17 atd.). Teprve on sám je

vrcholným bodem celé starozákonní posloupnosti kněžské zástupnosti. Nová smlouva nezná jiného kněze a jiného obětníka než Krista. Ví ovšem o tom, že tento nebezky Velekněz, Hlava své církve, má zde na zemi své údy a skrze ně a v nich pokračuje ve svém díle. V jeho údech, jak už jsme si řekli, jedinečná oběť Kristova přichází k slovu a zjevuje znovu svou moc. Všecy novozákonní výzvy k oběti a obětavosti jsou vlastně výzvy k tomu, aby se Kristovi svědkové tak odevzdali svému Pánu, aby on sám skrze ně konal dále na této zemi dílo smíření a lásky. Všecko kněžství a každá oběť mimo Krista jsou nemyslitelné.

Podrobné srovnávání některých novozákonních textů s některými starozákonními (Zj 1,5n 5,9n 20,6 1P 2,5.9 sr. Ex 19,6 Iz 61,6 2 Kak. 2,17 atd.) ukazuje zajímavé souvislosti. Věřící v Krista jsou kněží v tom smyslu, že jako starozákonní kněží - narozdíl od Izraelců - smějí do svatyně, tj. k Bohu přímo (Žd 10,19.22). Jejich řády jsou obdobné řádům kněží, např. v zachovávaní čistoty a zvláště v příkazech o manželství. Podle Lv 21,13 si má velekněz brát za manželku pannu, tedy nikoli propuštěnou, moderně rozvedenou. Totéž zakazuje u Mt 5,32 Ježíš svým učedníkům. Podobných obdob by bylo možno uvést ještě více, ale už ze zmíněných je jasný základní záměr: Křesťané zobrazují velekněze Nové smlouvy, Krista, a tak v nich a skrze ně zastupuje Kristus Boha ve světě a oni zase skrze Krista svět u Boha.

Ale vraťme se ještě k těm stupňům, které je nutno předsumout. Ve starozákonní teologii se uznává a z bible lze doložit, že Izrael měl být jakýmsi kněžstvem celého lidstva, že měl tedy celé lidstvo zastupovat u Boha a Boha zase naopak u všech. To je smysl výpovědi o kněžském království a svatém národě v Ex 19,6. Izrael zde tedy nikdy neměl existovat sám pro sebe ani se domnívat, že ti druzí jsou tu pro něj, nýbrž být tu kněžsky, zástupně pro druhé. Když se Izrael domníval, že ti druzí jsou tu kvůli němu a jednal podle toho, zapíral a ztrácel své poslání a stával se zmařenou solí. To vše je celkem známé.

Neznámé však je to, že podle počátku Genese měl - s posláním být tu k božímu obrazu - tento kněžský úkol od začátku člo-

věk vůbec, a to vůči ostatnímu stvoření, kterému měl rázem svého panování, k němuž byl Bohem určen, zobrazovat a zdobovat Boha v jeho svrchovanosti, lásce i milosrdenství, a zase naopak toto stvoření, které neumí prosit leč lkáním beze slov (Ř 8,22), zastupovat především slovem přímluvné modlitby u Boha.

Tvrdé výrazy v Gn 1,28 tomuto výkladu neodporují. Slůvko "podmanit" (hebrejsky k-b-š = pošlapat, potlačit, podmanit až znásilnit, a to i sexuálně) je třeba chápat v demytizujícím kontextu: Země, dotud uznávaná za bohyni, má být takto zbavena všech božských nároků a pluhem přinucena k službě životu. Podobně "panovat" (hebrejsky r-d-h = původně šlapat, třeba hrozny v lisu, pak vládnout) znamená zbavit všechny ostatní tvory božských nároků (sr. Ex 20,3); rozhodně to však neznamená ničit stvoření v nekrofilním opojení ani zneužívat a vykořisťovat je bez hranic a omezení; takové počínání se nám ostatně začíná vyúčtovávat v ekologické, surovinové a energetické krizi. Najít cesty k jejímu překonání znamená najít nový vztah ke stvoření, k přírodě, k celé skutečnosti, která nás obklopuje. A tento jiný, nový vztah je obsažen v biblické výpovědi o úkolu člověka být zástupcem němeého stvoření u Boha - a božím u stvoření.

Odtud, z tohoto bodu by bylo možné a asi i velmi potřebné rozvinout novou "teologii přírody" (theologiam naturae, ale nikoli theologiam naturalem!). Mám za to, že to je jeden z vážných úkolů, které nás v nejbližší době čekají.

III. Souhrn grafem

To, co jsme si zde řekli o kněžství a zástupnosti, lze pro názornost shrnout do přehledu, grafu, jakési "pyramidy zástupnosti":

(Lid nové smlouvy =

církev)

JK

velekněží

lévítští kněží

pokolení Léví, zastupující
prvorozené

Lid boží Staré smlouvy - Izrael

A d a m - l i d s t v o j a k o c e l e k

Všecko stvoření - příroda - Slovu přímo nepřístupné

Jako většina přehledů má i tento přehled některé nedostatky i některé výhody. Samozřejmě velice zjednodušuje. To je nedostatek, ale i výhoda. Například je otázka, zda by nejvyšší řádek neměl být vlastně jen skryt v Kristu (JK) a neosamostatněn. Ale takto je alespoň zřetelné, že Syn "až dosaváde dělá". A byly by jistě ještě další otázky, ale zůstaňme jen u toho, co je podstatné.

Z přehledu je jasné, že zástupnost či kněžské pověření je vždy dvousměrné, nahoru a dolů. Tak Adam zastupuje stvoření u Boha a Boha u stvoření. Když se zpronevěří svému úkolu, nastupuje Izrael. Jeho úkolem je zastupovat lidstvo u Boha a Boha u lidstva a skrze to i u stvoření. A zase když Izrael tuto výsadu i úkol neplní, třeba k tomu byli pověřeni kněží a velekněží, přichází Kristus jako nový, pravý a úplný Izrael a ujímá se opuštěného úkolu.

IV. Závěr: Co z toho pro nás?

Jak vyhlíží náš kněžský úkol podle Písma a tohoto výkladu? To podstatné už jsme si řekli: nejde o nic jiného nežli o to, vstoupit, či snad lépe být přijat do Kristova kněžství, stávat se v něm a skrze něho těmi, kdo jako on předně vůči svým bližním trpělivě, pokorně a věrně zdobují boží lásku a milosrdenství, a tak probouzejí naději, ukazují cestu smíření a přinášejí radost a pokoj. Rozhodně není naším úkolem mentorsky kaceřovat nebo dokonce nutit k obětem ty, jejichž srdce nebyla ještě skrze Ducha naplněna mocí Kristovy oběti a kterým proto ještě není sebezapření a obětavost potřebou a radostí. Není jiného obětníka než Krista. Každý, kdo chce - třeba i Bohu a ve velké horlivosti - přinášet oběti z vlastního rozhodnutí a podle vlastní volby, pomíjí Krista a vypadává z Nové smlouvy.

A to druhé: I my smíme - ovšem zase jen v Kristu a skrze Krista - Bohu přinášet a odevzdávat všecku bídu svých bratří, všech lidí a celého stvoření, vstupovat před Bohem do jeho lkání, ztotožňovat se s ním, dávat mu slova a na cestě poníženého a povýšeného Krista se spolu se všemi a zástupně za ně probouvat k nové naději a nové radosti.